

Лавринович Лілія Богданівна – доцент кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки

Сумнів як прокляття: до проблеми психології зради у драматичному діалозі Лесі Українки «На полі крові»

Роботу виконано на кафедрі теорії літератури та зарубіжної літератури ВНУ імені Лесі Українки

Стаття присвячена проблемі психологічної мотивації зради у драматичному діалозі Лесі Українки «На полі крові». В інтерпретації письменниці первинний мотив, який спровокував зраду Юди, – його квазісумнів, викликаний комунікативним розривом, нездатністю учня осмислити вчення пророка.

Ключові слова: християнська віра, зрада, психологія сумніву, інтерпретація, Юда.

Лавринович Л.Б. Сомнение как проклятие: к проблеме психологии измены в драматическом диалоге Леси Украинки «На поле крови»

Статья посвящена проблеме психологической мотивации измены в драматическом диалоге Леси Украинки «На поле крови». В интерпретации писательницы первичный мотив, который спровоцировал предательство Иуды, – его квазисомнение, вызванное коммуникативным разрывом, неспособностью ученика осмыслить учение пророка.

Ключевые слова: христианская вера, предательство, психология сомнения, интерпретация, Иуда.

Lavrynovych L.B. Doubt is like a curse: the problem of psychology of betrayal in a dramatic dialogue Lesia Ukrainka «On the field of blood»

The article deals with the psychological motivations of treason in a dramatic dialogue Lesia Ukrainka «On the field of blood». In the writer's interpretation of the primary motive, which provoked the betrayal of Judas – its quasi-doubt caused by the rupture of a communicative, student's inability to comprehend the teachings of the prophet.

Keywords: Christian faith, betrayal, psychology doubt, interpretation, Judas.

Біблійний міф про зраду неодноразово ставав об'єктом зацікавлення письменників та їх інтерпретаторів. Цьому сприяє саме Євангеліє, яке не надає психологічної мотивації вчинку Юди: канонічні Євангелія не пояснюють події і вчинки євангельських персонажів, а тільки оповідають про них. Як наслідок – «тут відкривається ідеальне поле для всіляких гіпотез вчених-біблеїстів і для творчої фантазії художників, які побачили в особистості Іуди не тільки індивідуальну психологічну проблему, але й узагальнену метафору, символ певних одвічних темних сторін людського

характеру» [2].

Як неодноразово зазначали дослідники, в мейнстрімі художніх потрактувань біблійного образу Юди драматичний діалог Лесі Українки «На полі крові» вирізняється особливою самотутністю – насамперед, завдяки сюжетній розв'язці біблійного міфу, відповідно до якої хриstopродавець не закінчує життя самогубством, а за вторговані тридцять срібняків обживається нивкою. Твір ставав об'єктом окремого аналізу таких літературознавців, як П. Мірошніченко, О. Яблонська, В. Антофійчук, Л. Боярська, Г. Смирнова, В. Доманський, М. Кудрявцев та ін. Дослідники тлумачили образ Іуди Іскаріота як символ постреволуційного ренегатства, дрібновласницьких інстинктів, виходили з думки про увиразнення письменницею ідеї фатальності у змалюванні образу біблійного зрадника, актуалізували ідею трагедизації письменницею євангельського міфу тощо.

Наше завдання – прослідкувати мотивацію Юди під кутом зору психології сумніву. Умовно накладаючи текст драматичного діалогу Лесі Українки на матрицю біблійного тексту, до певної міри змішуючи їх у процесі аналізу, ми свідомі, що тим самим програємо в чистоті наукового підходу, проте такий шлях видається нам вмотивованим, оскільки слугує додатковим аргументом на користь високої проби Українчиного твору, який, на нашу думку, втрачає риси чергового літературного переспіву біблійної притчі, а перетворюється на твір тоншого резонансу і ширших узагальнень.

Віра і сумнів – стани, які в релігійній практиці завжди перебувають поряд. Сумнів – вроджена властивість людини. Іноді він рятує, оберігає від необачного кроку, від невиправданої довіри. Християнські місіонери неодноразово стверджували, що віра без сумніву мертва. Митрополит Веніамін писав: «Якщо сумнів серйозний, то він межує з вірою. Жива віра завжди пов'язана з актуальним або потенційним сумнівом. Якщо сумніву не існує, то, як правило, ми маємо справу з традиційністю, тобто людина просто свідчить про той досвід, який мали її попередники, а сама цього досвіду не здобула. У християнстві існує й така, можна сказати, мертва віра» [1].

Та сумнів може стати хворобою, яка руйнує відносини з ближніми, сіє недовіру, підозри, породжує внутрішні суперечності, роздвоєність особистості. На нашу думку, саме такий сумнів, замішаний на відчутті розчарування, став однією з основних психологічних мотивацій зради біблійного Юди в художньому потрактуванні Лесі Українки.

У драматичному діалозі «На полі крові» спостерігаємо три індивідуальні морально-світоглядні системи, репрезентантами яких у творі є Юда, Прочанин та незримо присутній у діалозі персонажів Месія.

Прочанин – старий чоловік, який звик жити за ізраїльським законом. Коли мова йде про «закон» у християнському розумінні, зазвичай мають на увазі п'ять книг Мойсея, в яких містяться моральні, формальні, судові, пророчі та цивільні приписи. Священний канон – ядро П'ятикнижжя – був і залишається для послідовного іудея джерелом найвищої мудрості. Відповідно до приписів закону мислить і діє Прочанин Лесі Українки. Проща в уже немолодому віці, бажання по-батьківськи благословити чоловіка, який зробив йому добро, елементи самохарактеристики («Я не такий, щоб зрадити людину, / та ще таку добрячу» [3, 139]), певна настороженість до новітніх пророків, але й усвідомлення їхньої винятковості – безіменний Прочанин подібний до багатьох інших своїх співвітчизників-іудеїв. Його зацікавленість співрозмовником, як і спроба зрозуміти мотиви вчинків Юди, коли визнає, хто перед ним, свідчать про живий, допитливий розум і толерантність. З формальної точки *не дух, а буква закону* спонукає Прочанина різко змінити ставлення до Юди з цікавості на презирство: його обурює *спосіб*, яким Юда зраджує Христа:

Убий, заріж,

втопи, продай, та хоч без поцілунків! [3, 155]

Свідомість Українчиного Прочанина – ілюстрація дохристиянського юдейського закону, де саме формальні приписи встановлюють правила поведінки.

Інша річ – Месія, який дарує людям нове правило – благодать, любов.

Благодаті – царства божого, за його словами, можна досягти не просто за умови дотримання закону, але роздавши все бідним та ідучи за ним. На відміну від закону, який вимагає послуху для спасіння (Рим. 10:5), благодать пропонує спасіння як безоплатний дар незалежно від справ (Еф. 2:8, 9). Закон засуджує грішника (Гал. 3:10), а благодать виправдовує нечестивого (Рим. 4:5), що ми і спостерігаємо у випадку Прочанина, з одного боку, та Месії – з іншого. У Посланні до Галатів (Гал. 2:16; 5:4) Павло говорить, що, даючи Свій закон, Бог мав на меті показати людям їхні гріхи (Рим. 3:20), щоб дар спасіння мав сенс. Тому «закон був для нас путівником до Христа, щоб нам виправдатися вірою» (Гал. 3:24), і найважливіше для християнина – саме віра.

Отже, вододіл між світоглядними настановами Прочанина та Месії пролягає на перетині понять «недовіра – віра». Усе значно складніше у випадку з Юдою. Юда – людина, народжена у старому законі та ревний його виконавець. Передаючи Прочанинові свою розмову з пророком, чоловік завважує:

Він спитав,

чи я закон сповняю й не грішу.

Я мовив: «Так», бо се ж була і правда [3, 147].

У цих словах Юди – жодної тіні сумніву, все чітко та зрозуміло, закон раціоналістичний, прагматичний, він оче-видний, а його невиконання призводить до прокляття: «Проклятий кожен, хто не виконує постійно всього, що написано в книзі закону» (Гал. 3:10).

Що відбувається з Юдою під час знайомства з Месією та його вченням? На нашу думку, всі розлогі монологи Юди побудовані не на протиставленні світоглядів пророка і зрадника, а саме для того, щоб продемонструвати мотивацію вчинку Юди. Інша справа, що коли читач – християнин, він уже у процесі рецепції судить Юду з відповідних позицій (порівняймо таку рецепцію з поступовим сприйняттям Юдиної розповіді Прочанином, який лише вкінці вибухає гнівом та зневагою).

Мета письменниці – зрозуміти причинно-наслідкові стосунки: чому Юда виявився здатним на зраду? Прослідкуємо шлях до Юдиних віри та зневір'я. Розповідаючи Прочанину свою історію, чоловік згадує знайомство з Месією в Капернаумі, цікавість, через яку пішов послухати пророка, враження від його промов. Саме тут – початки психологічної мотивації морального злочину.

Ох, як він говорив! Який був голос!

Я пригадав те, що давно забув...

Згадав свою покійницю матусю,
що я маленьким ще zostавсь без неї...

Промовець говорив: «Ходіть до мене...

я заспокою вас... я вас потішу...»

І я незчувся, як ряснії сльози
мене умили – я ж не був плаксивий! –

мені здалося, що нема для мене

ріднішого над сього чоловіка

і не було на цілім божім світі... [3, 145]

Буденні турботи хазяйського сина, людське ворогування, дрібна та щоденна сварня – усе це втомило Юду, коли раптом у словах пророка він знайшов давно забуте, дитинне відчуття захищеності. Саме цього шукав Юда в учителі. Інфантильна спроба відгородитися від життєвих проблем за рахунок пророка та справдешня віра в дух його вчення не мають нічого спільного. Хоч віра була – в те, що Месія богообраний:

Так, діду, справді

не я один, либонь, тоді подумав,

що він син божий... [3, 146]

Згадуючи свої тогочасні емоції та відчуття, змальовуючи картини омріяного Едему, Юда часто використовує слова «здавалосьь», «гадав». Постфактум він констатує, що реальне та уявне не співпадають. Інша справа, що реальність Сина Божого та реальність Юди – теж різні. Пригадаймо, як

герой описує своє бачення раю. В його уявленні той більше схожий на чітку ієрархію монархічно-патріархального типу, де обрані поруч із Месією, наділеним правом судити, і де їм «служують народи всього світу». Не останнє місце в такій ієрархії – чи не є це найжаданіший ідеал Юди? Він просто виявився нездатним зрозуміти глибину вчення Сина Божого. Відтак, пішовши за вчителем, каріотець поступово починає сумніватися і в Месії, і в його словах (чи то пак у своєму уявленні про пророка і про царство небесне).

Результатом очевидного комунікативного розриву, спричиненого абсолютно різними морально-світоглядними пріоритетами, є тлумачення Юдою вчинків та слів Месії. Це чітко прослідковується в тексті. Хибно трактуючи мотиви вчинків учителя, по суті, звинувачуючи його в егоїстичних прагненнях, Юда на свій манер домислює логіку дій пророка, істинну природу яких йому не було дано зрозуміти:

Він не казав про те виразним словом –
він ні про що не говорив виразно, –
та згодом я ті заміри *збагнув* (курсив наш – Л.Л.) [3, 149].

Або:

Ні, він не був великий! То велика
була його жадоба і пиха!
А він не вмів нічого довершити.
Все в нього розпливалося в словах.
Я хутко се *збагнув* (курсив наш – Л.Л.) [3, 149].

Тому проповіді та вчинки вчителя крізь призму сприйняття його учня виглядають навіть не своїми блідими копіями, а спотвореними, викривленими сентенціями лжепророка.

Так чи інакше, діями Юди рухають глибокий сумнів та розчарування в ідеалах Месії у тому вигляді, як він їх зрозумів. Сумнів неминучий, коли віра нав'язана зовні, а не є результатом внутрішньої роботи душі, коли він породжений нерозумінням і пов'язаний з хибними очікуваннями. Далі – як снігова лавина: сумнів породжує несприйняття, егоїстичну, дрібноміщанську

образу, розпач і ненависть. Тому Юда і зривається на крик – він ображений на Месію за те, що його ошукано:

Так! Я продав!

А він мене ограбував! Ні, гірше!

Він одурих мене! [3, 143]

Насправді не Месія одурих Юду, а Юда – сам себе. І не любив Українчин христопродавець Месію («А може ж, я таки його любив? / А може ж, я хотів з ним попроситись?» [3, 155]), про що потім цинічно-відверто заявляє («Той поцілунок /зовсім холодний був. Я ж мусив якомсь /признаку дати, котрого з гурту брати» [3, 155]). Бо любив він насамперед власну персону у світлі величі Божого Сина.

В Юдиній репліці розставлені й акценти його світоглядних інтенцій: грабіж (порушення закону) виявляється меншим злом, аніж спонука до зневір'я (порушення благодаті). Та, повторимо, Юдина віра, базована на самообмані, не має нічого спільного із християнською вірою. Балансуючи між законом і благодаттю, вже чи ще не належачи ні тому, ні іншому, Юда скочується у провалля гріха.

Леся Українка не герметизує Юду як символ зрадництва. При читанні драматичного діалогу не полишає відчуття присутності в полі зору тексту, принципи творення якого в іконописі свого часу були схарактеризовані П. Флоренським у праці «Зворотна перспектива». Мова йде про те, що, як і в біблійних притчах та іконописі, драматичну поему Лесі Українки можна прочитувати як сакральний текст, змістові та аксіологічні доміанти якого знаходяться поза межами цього тексту і проектуються на реципієнта, випробовують його на чесноти чи морально-психологічні комплекси, про які йдеться у творі.

І таки дійсно: сумніви притаманні кожному. Образу за невиправдані надії почувають тисячі. Чому для Юди сумнів стає прокляттям, чому він стає христопродавцем? Справа не в конкретній історичній, міфологічній особі чи в літературному персонажі. Текст Лесі Українки є своєюрідною рамковою

конструкцією, в яку «втрапляє» читач, приміряючи на себе шати Юдиного сумніву, Юдиної образи та – його гріха. Наскільки далеко може завести кожного з нас сумнів, замішаний на егоїзмі, – демонструє нам Леся Українка. Часто вільно інтерпретуючи посланий священний канон життя (тут – християнські заповіді), кожен чинить по-своєму. Відповідальність за власний вибір адекватна мірі нехтування Богоданим порядком. Відповідно до цього і складається людська доля.

Зрозуміло, що в душі Юди перемогли дрібновласницькі, егоїстичні, обивательські принципи, і саме вони завели його настільки далеко у гріху. Але (говоримо про Юду до злочину хриstopродавства) – чи таких, як Юда, мало? Які сумніваються, ображаються, та не роблять фатального вчинку, котрий ставить їх поза межі морального закону? Будь-який високочолий снобізм у ставленні до обивателя видається нам чужим. Допоки в обивателя є завтра, він може бути здатний на високий і небанальний вчинок і може не довести себе до злочину. Та треба бути справедливим – Леся Українка позбавила свого героя такого шансу – попри те, що залишила його живим, на відміну від інших своїх літературних побратимів. З іншого боку, наявність більш раннього автографу драматичного діалогу з абсолютно іншою концепцією свідчить про те, що Леся Українка довго, аж до публікації твору в 1910 р. у ЛНВ, не могла визначитися з основною його концепцією. Пригадаймо, первісний задум полягав у тому, що у фіналі твору Юда, отримавши звістку від жінок-мироносиць про воскресіння месії, усвідомлює свою страшну помилку і позбавляє себе життя, звертаючись до воскреслого пророка:

Я не прощаю сам себе! Ісусе!

Мессіє! Сине божий! Одійди!

Позволь мені сховатись хоч у пеклі! [3, 320]

Категорично висловлена в листі до редакції ЛНВ потреба змін, очевидно, свідчить про суперечність і внутрішню боротьбу в поглядах самої письменниці (факт, що Леся Українка надіслала рукопис до друку, дає

можливість припускати, що на той момент вона вважала твір завершеним). То чи здатен Юда досягнути богообраність Месії, віддатися на ласку кари божої та вчинити самогубство – принаймні після воскресіння пророка, чи Юда залишається нездатним на це? Остаточний варіант твору красномовно свідчить про песимістичну позицію Лесі Українки. З іншого боку, вочевидь, непростий процес пошуку письменницею остаточної концепції твору свідчить і про її сумніви, причому не лише творчого, а й світоглядного характеру. Тому маємо ще один маркер до проблеми християнства / антихристиянства письменниці: чи не вкладені в уста Юди сумніви самої письменниці (герой як alter ego автора)? Проте сумнів автора твору – як мінімум спонука до пошуків, стан, без якого неможлива справжня віра.

Свого часу найбільший філософ серед німецьких письменників Й. Гете сказав: «Людина з вірою і присутністю духу перемагає навіть у найважчих починаннях, але варто їй піддатися найнезначнішому сумніву, і вона загине». І немає значення, продовжує Леся Українка, Юда – ім'я цієї людини чи якесь інше. Лише високий аристократизм духу і справдешня віра здатні зробити людину великою.

Література

1. Вениамин (Федченков), митр. О вере, неверии и сомнениях [Электронный ресурс] / Вениамин. – Режим доступа : <http://www.pravbeseda.ru/library/index.php?page=book&id=229>).
2. Косидовский З. Сказания евангелистов [Электронный ресурс] / Зенон Косидовский. – Режим доступа : <http://www.philosophy.ru/library/bibl/kosid.html>
3. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. Т. 5. / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1976. – 335 с.